

Czeglédi Sándor¹

BIZALOM ÉS HIT SZERETETTEL VAGY SZERETET NÉLKÜL?
– AZ 1908-AS REVIDEÁLT KÁROLI BIBLIA KIEMELT SZÖVEGRÉSZEINEK
KVANTITATÍV VIZSGÁLATA MENTALITÁSTÖRTÉNETI KITEKINTÉSEL

ABSTRACT

Sándor Czeglédi: Confidence and Faith with or without Love: A Quantitative Study of Selected Passages from the 1908 Revised Károli Bible, Offering Insight into Historical Mentality

Gáspár Károli's 1590 Bible translation was revised and published in 1908. In this edition, certain scriptural verses were printed in bold. This study provides a quantitative analysis of the vocabulary of these texts, as well as offering an interpretation of the insights from the viewpoint of historical mentality and the history of pedagogy. The study did not validate the hypothesis that the highlighted texts tended to refer to faith devoid of emotion towards God, thus demoting passages that refer to love towards God and neighbours. Although the revisions were conducted by a committee of Evangelical and Reformed theologians, few of the verses favoured by Luther and Calvin were highlighted; none of the verses in which these two authors emphasised the importance of love were highlighted. In the first half of the 20th century, Sándor Csikesz, a Reformed Christian, advocated promoting charity in congregational life to eliminate 'sects'. Upon investigating the role of love in pedagogy, Sándor Imre and Sándor Karácsony — both Reformed believers — argued that love has its limits in education. In contrast, the Evangelicals Egyed Lehoczky and István Schneller emphasised the perfection of love.

Keywords: revision of Bible translation, quantitative research, Sándor Csikesz, Sándor Imre, Sándor Karácsony, Egyed Lehoczky, István Schneller

1 Czeglédi Sándor PhD, történelem–latin szakos középiskolai tanár, a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézet Ókortörténeti és Segédtudományi Tanszékének egyetemi adjunktusa. Kutatási területe: pedagógiatörténet, emlékeztörténet, a történelemtanítás szakmódszertana, czegsand@gmail.com

PROBLÉMAFELVETÉS, HIPOTÉZIS

Már több mint száz éve, leginkább Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*² című könyvének megjelenése óta az egyházakkal, vallási irányzatokkal kapcsolatos mentalitástörténeti kutatások során vissza-visszatérő kérdés a bibliaértelmezés sajátosságainak értelmezése: nagy hatású gondolkodók és/vagy kisebb-nagyobb vallási közösségek különböző biblikus szövegekből milyen tanulságot vonnak le, és ezek a tanulságok hogyan lesznek részei a mentalitásnak, hogyan alakulnak belőlük magatartásformák?

Ebből a szempontból az Élő Ige Évéhez kötődve az 1908-as revideált Károli Biblia kiemelt szövegrészeinek vizsgálatára vállalkoztam, elsősorban mentalitás- és pedagógiatörténeti szempontból. Az említett bibliakiadás ugyanis hosszú években át úgy jelent meg, hogy bizonyos igéket vastagítva szedtek. Egy ilyen Bibliát forgatva³ tűnt fel egy érdekes különbség. A 42. és a 43. zsoltárban ugyanaz az ige háromszor fordul elő és az említett revideált Károli fordításban mindhárom alkalommal vastagon szedték: „Miért csüggedsz el lelkem és nyughatatlankodol bennem? Bízál Istenben, mert még hálát adok én néki az ő orczájának szabadításáért.”⁴ Ezzel szemben János első levelében két helyen fordul elő „Az isten szeretet” gondolata (1Ján 4,8; 1Ján 4,16), de csak az utóbbi helyen kapott kiemelést. Hasonló a helyzet Jézus nagy parancsolatával. A „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. [...] Szeresd felebarátodat, mint magadat.”⁵ gondolat nem került kiemelésre.⁶

Ebből adódott a felvetés: vajon tendenciaszerű a kiemelésekben az érzelmektől mentes hitéletre való törekvés, vagy másképp fogalmazva: olyan visszafogott érzelemvilág megteremtése, amelyben az Isten és a felebarát iránti szeretetnek nincs – vagy alig van – szerepe? A hipotézis alátámasztására szolgál saját emlékeim alapján református lelkészek prédikációinak és a református sajtóban, könyvekben olvasható szövegeknek a hatása is, ahol inkább ésszel felfogott, mint érzelmileg átélt istenhitre fókuszálnak, és emberi kapcsolatokban a ridegség jelei mutatkoznak.⁷

2 WEBER, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Fordította Ábrahám Zoltán. Budapest, L'Harmattan, 2020.

3 *Szent Biblia Azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár, Budapest, Magyar Biblia-Tanács, 1981.

4 Zsolt 42,6; 42,12; 43,5.

5 Mt 22,36–38.

6 Azok a helyek viszont, amelyekre Jézus hivatkozott, igen: 3Móz 19,18; 5Móz 6,5; 5Móz 10,12.

7 A „rideg kálvinista kegyességre” IMRE László: *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*, Csonkai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium) 9., szerkeszti Bitskey István és Görömbei András, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996, 275.

A vizsgálatra kvantitatív módszert választottam, ahogyan tettem ezt korábban más tanulmányaimban is.⁸ A kutatásból levonható tanulságokat megpróbálom az említett mentalitás- és pedagógiatörténeti keretben elhelyezni.

KVANTITATÍV KUTATÁS

Társadalomtudományi szakterületeken a kvantitatív kutatásnak jelentős szakirodalma van,⁹ de úgy látom, biblikus témával kapcsolatban nem használják ezt a módszert. Alkalmazásánál nehézséget okoz, hogy a Bibliában sok kifejezés nemcsak önmagában hordoz jelentést, hanem többszörös értelemben van jelen. Másrészt lehet találkozni olyan érveléssel, hogy egy fogalom vagy probléma a Bibliában ritkán fordul elő. Kodácsy Tamás szerint a Biblia nem ad „explicit útmutatást az öngyilkosságról”.¹⁰ Czövek Tamás lényegében ugyanezt mondja más témáról: „konkrétan a »homoszexualitásnak« kevesebb bibliai szakasz szentel figyelmet, és meg kevesebb ítéli el, mint sokan gondolnák”.¹¹ Kvantitatív elemzéssel viszont a sok és a kevés számszerűen mérhető, az explicit útmutatás gyakorisága kideríthető. Ennek két haszna lehet: egyrészt az érvelést adatokkal alá lehet támasztani vagy meg lehet cáfolni, másrészt olyan sajátosságokra bukkanhatunk, amelyekre a szövegek hagyományos feldolgozásával nem biztos, hogy esélyünk van.

A kutatás során első lépésben gyűjtöttem a teljes 1908-as revideált Károli Biblia¹² összes szavát. A névelők, kötőszavak, névmások kizárása után – vagyis „a szöveg zajosságának megszüntetésével”¹³ – 459 647 szó maradt. A kvantitatív kutatásmetodológia szerint ezt követően a szavakat szójárakokba kell gyűjteni.¹⁴ A szójárak kijelölésének több lehetősége van, az egyik, hogy meglévő csoportosítást

- 8 CZEGLÉDI Sándor: Kísérlet Kálvin pedagógiai hatásának értelmezésére, in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány Identitás Történelem 2021*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2022, 67–84; CZEGLÉDI Sándor: Kísérlet Luther pedagógiai hatásának értelmezésére, in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány Identitás Történelem 2022*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2023, 439–452 DOI: 10.61376/hit.2022.czelegledi.30; CZEGLÉDI Sándor: Isten (hogyan lehet) szeretet. János első levelének recepciója Augustinusnál, Luthernél és Kálvinnál, in Kendeffy Gábor (szerk.): *Hit, kegyelem, akarat. Teológiai és filozófiai megközelítések az ókorban és a kora újkorban*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, Károli Gáspár Református Egyetem, 2025, s. a.
- 9 Felhasznált irodalom in Sebők Miklós (szerk.): *Kvantitatív szövegelemzés és szövegbányászat a politikatudományban*, Budapest, L'Harmattan 2016, 153–177; NÉMETH Renáta – KATONA Eszter Rita – KMETTY Zoltán: Az automatizált szövegelemzés perspektívája a társadalomtudományokban, *Szociológiai Szemle* (30)2020/1, 44–62.
- 10 KODÁCSY Tamás: Ott is jelen van, *Sárospataki Füzetek* (21)2017/4, 83–104, 86.
- 11 CZÖVEK Tamás: „Homoszexualitás” a Bibliában: rövid áttekintés a vallástörténeti háttér ismertetésével, *Theológiai Szemle* (67)2024/3, 142–152, 149.
- 12 A feldolgozáshoz használt szöveg: *Szent Biblia Azaz Istennek Ó és Új Testamentumában foglaltak egész Szent Írás*. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár, <https://mek.oszk.hu/00100/00161/html/>.
- 13 ZORIGT Burtejin: Csoportosítás (klaszterezés) in *Kvantitatív szövegelemzés*, 85–103, 88.
- 14 SEBŐK Miklós – ZORIGT Burtejin – ZAGONI Bella: A szövegek társadalomtudományi elemzése: egy elméleti áttekintés, in *Kvantitatív szövegelemzés*, 15–23, 19.

használ fel a kutató. Lehetőség lett volna erre, pl. ha a szóállományt a *Bibliai Fogalmi Szókönyv* címszavai szerint dolgozom fel. A Szókönyv előszava szerint viszont terjedelmi okok miatt nem minden szó szerepel a címszavakban.¹⁵ Ennek ellentmond, hogy a könyvből tipikusan negatív fogalmak maradtak ki. Ezekre nem a helyhiány lehet a magyarázat, hanem a szerkesztők szándéka, nem akartak velük foglalkozni:¹⁶

1. táblázat: *A Bibliai Fogalmi Szókönyv címszávaiban nem szereplő fogalmak*¹⁷

Kifejezés	Előfordulás gyakorisága a revideált Károli Bibliában
csúf	99
keseredett	115
lop, oroz, tolvaj	80
parázna	234
rágalmaz, szidalmaz	101

Természetesen más biblikus szótárak, lexikonok szóanyagára is lehetett volna alapozni a rendszerezést.¹⁸ A szózsákok kijelölésére a kutatás újszerűségéből adódóan, és a szótárszerkesztők elfogultsága elleni védekezésésként inkább a másik lehetőséggel éltem, amikor a kutató maga csoportosítja és gyűjti szózsákokba az adatokat. A fent említett 459 647 szóból álló anyagot 84 szózsákba rendeztem. Sorrendben ezekkel a szózsákokkal kezdődik a gyűjtemény: *ad, akar, aláz, áld, áll, álmok*.

Ezzel a módszerrel az alábbi tíz szózsák végzett az élen:

2. táblázat: *A tíz legfontosabb szózsák a revideált Károli Bibliában*

Helyezés	Szózsák	Előfordulás gyakorisága
1.	emberi kapcsolatok	32 981
2.	ige, imád, Isten, Úr	23 130
3.	beszél	14 180
4.	megy	12 542
5.	cselekszik	10 605
6.	világmindenség	10 133
7.	testrészek	6 375

15 Ifj. dr. BARTHA Tibor – VLADÁR Gábor (szerk.), *Bibliai Fogalmi Szókönyv*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1984, 5.

16 Ezek a szavak e tanulmányban egy-egy szózsák részét képezik, ezért nem szerepelnek külön-külön a későbbi elemzésekben.

17 A továbbiakban az előfordulás gyakorisága az 1908-as revideált Károli Bibliára értendő.

18 Pl. Dr. BARTHA Tibor (szerk.), *Keresztény Biblia Lexikon*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1993; Léon-Dufour, Xavier – Duplacy, Jean – George, Augustin – Grelot, Pierre – Guillet, Jacques – Lacan, Marc-François (szerk.), *Biblikus Teológiai Szótár*, Budapest, Szent István Társulat, 2009.

8.	pusztít	6 149
9.	ház	5 543
10.	él	5 474

A problémafelvetésben említett fogalmak ritkábban fordulnak elő:

3. táblázat: Bizalom, hit, szeretet a revideált Károli Bibliában

Helyezés	Szósák	Előfordulás gyakorisága
43.	hit	1181
45.	bízik, remél	1080
52.	szeret	911

A revideált Károli fordításban a 459 647 szó közül 4883 vastagon szedett, vagyis a teljes állomány 1,062%-a. A vastagított szavak közül ezek a szósákok szerepelnek az első tízben:

4. táblázat: A tíz legfontosabb szósák a revideált Károli Biblia kiemelt szövegrészeiben

Helyezés	Szósák	Előfordulás gyakorisága
1.	ige, imád, Isten, Úr	699
2.	emberi kapcsolatok	454
3.	beszél	222
4.	megy	184
5.	világmindenség	184
6.	él	173
7.	cselekszik	172
8.	Jézus, Krisztus	134
9.	testrészek	132
10.	bölcs, ismer, nevel	115

A 4. táblázatból kimaradt, és a 25. helyre került a *pusztít* és 30.-ra a *ház*, helyükre került a *Jézus, Krisztus* és a *bölcs* szósák. A problémafelvetésben kijelölt szavak is előkelőbb helyre kerültek:

5. táblázat: Bizalom, hit, szeretet a revideált Károli Biblia kiemelt szövegrészeiben

Helyezés	Kifejezés	Előfordulás gyakorisága
15.	hit	115
34.	szeret	48
38.	bízik, remél	42

A kutatás alapján úgy tűnik, nem igazolódott a hipotézis, mert összességben a *szeretet* valamivel jobban szerepelt a *bizalomnál*.

Nézzük meg azt is, melyek azok a szószákok, amelyek a legnagyobb százalékban javítottak a helyezésükön!

6. táblázat: A tíz szószáka, amelyek a legnagyobb arányban szerepelnek a revideált Károli Biblia kiemelt szövegrészei között a szövegállomány egészéhez képest

Helyezés	Szószáka	Teljes anyag	Kiemelés	Kiemelés a teljes anyag százalékában
1.	boldog	123	25	20,325%
2.	hit	1181	115	9,738%
3.	irgalom, kegyelem	1291	114	8,830%
4.	lehelet, lélek	996	69	6,928%
5.	Jézus, Krisztus	2031	134	6,598%
6.	béke	639	42	6,573%
7.	bocsánat	380	21	5,526%
8.	szeret	911	48	5,269%
9.	aláz	266	13	4,887%
10.	gyönyörködik, kíván	743	36	4,845%

A *boldog* első helyét magyarázza, hogy Jézus boldogmondásaiból az első nyolc verset vastagon szedték,¹⁹ a kilencedik kimaradt.²⁰ A három kiemelt fogalomból kettő bekerült az első tízbe, a *bízik*, *remél* 25. lett 3,889%-kal.

Nézzük meg a fordítottját: melyek azok a szószákok, amelyek a legnagyobb százalékban rontottak a helyezésükön!

7. táblázat: A tíz szószáka, amelyek a legkisebb arányban szerepelnek a revideált Károli Biblia kiemelt szövegrészei között a szövegállomány egészéhez képest

Helyezés	Szószáka	Teljes anyag	Kiemelés	Kiemelés a teljes anyag százalékában
75.	visz, hord, hoz, emel	3123	27	0,865%
76.	ül	479	4	0,835%

19 Mt. 5,3–10 Boldogok a lelki szegények: mert övék a mennyeknek országa. Boldogok, a kik sírnak: mert ők megvigasztaltatnak. Boldogok a szelídek: mert ők örökségül bírják a földet. Boldogok, a kik éheznek és szomjúhozzák az igazságot: mert ők megelégtetnek. Boldogok, az irgalmasok: mert ők irgalmasságot nyernek. Boldogok, a kiknek szívök tiszta: mert ők az Istent meglátják. Boldogok a békességre igyekezők: mert ők az Isten fiainak mondatnak. Boldogok, a kik háborúságot szenvednek az igazságért: mert övék a mennyeknek országa.

20 Mt. 5,11 Boldogok vagytok, ha szidalmaznak és háborgatnak titeket és minden gonosz hazugságot mondanak ellenetek és érettem.

77.	pap	2025	12	0,593%
78.	ont, folyik	533	3	0,563%
79.	szám	384	1	0,260%
80.	sok	1101	1	0,091%
81.	édes	55	0	0,000%
82.	illat	93	0	0,000%
83.	kímél, ment	102	0	0,000%
84.	ős, régi	127	0	0,000%

Az 1. táblázatban említett negatív fogalmak elszórtan szerepelnek a kiemelésekben, pl. a *parázna* csak a *Ne paráználkodj!*-nál fordul elő. De olyan szavak sincsenek a kiemelt versekben, mint a *mez(i)telen* vagy a *körülmételés*; talán a jó erkölcs védelme érdekében.

VAN-E ÖSSZEFÜGGÉS AZ 1908-AS KIEMELÉSEK, VALAMINT LUTHER ÉS KÁLVIN LEGGYAKRABAN IDÉZETT IGÉI KÖZÖTT?

Korábbi kutatásaimban összegyűjtöttem a két nagy reformátor műveinek össziadása alapján a leggyakrabban idézett igéiket.²¹ Az 1908-as revíziós munkacsoportban református és evangélikus teológusok szolgáltak,²² ennek alapján várható volt, hogy a lutheránus és kálvinista szemlélet érvényesülni fog a kiemeléseknél. E hipotézis alátámasztására vizsgáljuk meg a tíz-tíz leggyakrabban idézett ige kiemelését 1908-ban! Figyelnünk kell a hit, bizalom/remény és szeretet kifejezések előfordulására is.

8. táblázat: Luther leggyakoribb bibliai hivatkozásai közül 1908-ban kiemelésre került (a bal oldali oszlopban: bány alkalommal hivatkozott Luther erre az igére)

93	1Móz 3,15	És ellenségeskedést szerzek közötted és az asszony között, a te magod között, és az ő magva között: az neked fejedre tapos, te pedig annak sarkát mardosod.
78	Mk 16,16	A ki <u>hiszen</u> és megkeresztelkedik, idvezül; a ki pedig nem <u>hiszen</u> , elkárhozik.
57	Ef 6,16	Mindezekhez fölvevén a <u>hitnek</u> paizsát, a melylyel ama gonosznak minden tüzes nyílát megolthatjátok.

21 Czeglédi: *Kísérlet Kálvin...*; Czeglédi: *Kísérlet Luther...*

22 Hunfalvy Pál, Ballagi Mór, Szász Károly, Szilády Áron, Keresztes József, Bachát Dániel, Fröhlich Róbert, Kenessey Béla, Petri Elek, Linberger István, Szabó Aladár, Radácsi György, Erdős József, Németh István, Poszvék Sándor, Dicsőfi József, Csengey Gusztáv, Hamar István, Pukánszky Béla, Bartók György, Marton Lajos, Masznyik Endre, Kecskeméthy István. In: BOTTYÁN János: *A magyar Biblia évszázadai*, 2. átdolgozott kiadás, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 119.

54	1Kor 11,24	És hálákat adván, megtörte és ezt mondotta: Vegyétek, egyétek! Ez az én testem, mely ti érettetek megtöretik; ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.
51	Jn 1,29	Másnap látá János Jézust ő hozzá menni, és monda: Ímé az Istennek ama báránya, a ki elveszi a világ bűneit!

Amint láthatjuk, Luther leggyakoribb hivatkozásai között a *hit* három alkalommal fordul elő, a *bizalom* és *szeretet* egyszer sem.

9. táblázat: Luther bibliai hivatkozásai közül 1908-ban nem került kiemelésre (a bal oldali oszlopban: hány alkalommal hivatkozott Luther erre az igére)

111	Mt 16,18	De én is mondom néked, hogy te Péter vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui sem vesznek rajta diadalmat.
61	Jn 8,44	Ti az ördög atyától valók vagytok, és a ti atyátok kívánságait akarjátok teljesíteni. Az emberölő volt kezdettől fogva, és nem állott meg az igazságban, mert nincsen ő benne igazság. Mikor hazugságot szól, a sajátjából szól; mert hazug és hazugság atyja.
55	Jn 6,63	A lélek az, a mi megelevenít, a test nem használ semmit: a beszédek, a melyeket én szólok néktek, lélek és élet.
52	Róm 8,26	Hasonlatosképen pedig a Lélek is segítségére van a mi erőtelenségünknek. Mert azt, a mit kérnünk kell, a mint kellene, nem tudjuk; de maga a Lélek esedezik mi értünk kimondhatatlan foháskodásokkal.
52	Gal 1,8	De ha szinte mi, avagy mennyből való angyal hirdetne is néktek valamit azon kívül, a mit néktek hirdettünk, legyen átok.

A Luther által leggyakrabban idézett igék közül ötöt emeltek ki, ötöt nem; még a legtöbbet idézett gondolat sem került kiválasztásra. Mi lehet ennek az oka? Mt 16,18-at talán azért nem, mert a katolikusok kedvelt hivatkozása; Jn 8,44 és Gal 1,8 pedig elég erőteljes. A ki nem emelt szövegekben nem fordul elő sem a hit, sem a bizalom, sem a szeretet.

Tekintsük át, mit emeltek ki 1908-ban a Kálvin által leggyakrabban idézett igék közül!

10. táblázat: Kálvin bibliai hivatkozásai közül 1908-ban kiemelésre került (a bal oldali oszlopban: hány alkalommal hivatkozott Kálvin erre az igére)

93	Mal 2,7	Mert a papnak ajkai őrzik a tudományt, és az ő szájából törvényt várnak, mivel a Seregek Urának követe ő.
78	Kol 3,3	Mert meghaltatok, és a ti éltetek el van rejtve együtt a Krisztussal az Istenben.

Kálvin kedves igéiből mindössze kettőt emeltek ki, egyik sem tartalmaz tanulmányunk problémafelvetése szempontjából fontos szót.

11. táblázat: Kálvin bibliai hivatkozásai közül 1908-ban nem került kiemelésre
(a bal oldali oszlopban: bány alkalommal hivatkozott Kálvin erre az igére)

40	1Sám 15,22	Sámuel pedig monda: Vajjon kedvesebb-é az Úr előtt az égő- és véres áldozat, mint az Úr szava iránt való engedelmesség? Ímé, jobb az engedelmesség a véres áldozatnál és a szófogadás a kosok kövérénél!
38	Zsolt 143,2	Ne szállj perbe a te szolgálóddal, mert egy élő sem igaz előtted!
35	Ézs 29,13	És szólt az Úr: Mivel e nép szájjal közelget hozzám, és csak ajkaival tisztel engem, szíve pedig távol van tőlem, úgy hogy irántam való félelmök betanított emberi parancsokat lőn.
34	Zsolt 82,6	Én mondtam: Istenek vagytok ti és a Felségesnek fiai ti mindnyájan.
33	Róm 8,15	Mert nem kaptatok szolgaság lelkét ismét a félelemre, hanem a fiúságnak Lelkét kaptatok, a ki által kiáltjuk: Abbá, Atyám!
33	Ef 1,4	A szerint, a mint magának kiválasztott minket Ő benne a világ teremtetése előtt, hogy legyünk mi szentek és feddhetetlenek Ő előtte szeretet által.
31	Ézs 6,9	És monda: Menj, és mondd ezt e népnek: Hallván halljatok és ne értsetek, s látván lássatok és ne ismerjete.
31	2Kor 3,6	A ki alkalmatosokká tett minket arra, hogy új szövetség szolgálói legyünk, nem betűé, hanem léleké; mert a betű megöl, a lélek pedig megelevenít.

Az a nyolc igehely, amelyek Kálvinnak fontosak, de az 1908-as bibliakiadásnak nem, szintén híján van a *hit*, *bizalom* és *szeretet* szavaknak. Viszont érezhető belőlük egy sajátos, hitből fakadó fegyelmezett magatartáson alapuló kapcsolat Isten és ember között. Emberi kapcsolatokban is ehhez hasonló, kevés érzellemmel járó utat javasol – ami viszont hipotézisünket erősíti.

A Lutherrel és Kálvinnal való kapcsolat alapján állítható, hogy a revideáló bizottság önállóan járt el, a két nagy reformátor szellemétől távolodva elmozdult a *bizalom* és a *szeretet* irányába. Mit jelenthetett ez a hétköznapi világában?

„SZEKTAKÉRDÉS”

A 19. század közepétől jelentkezett a protestáns közgondolkodásban az, amit *szeke-takérdés*nek neveztek. A témáról elképesztő mennyiségű újságcikk, hosszabb-rövidebb írás született. A sajtóhagyományban elő-előfordul összeesküvés-elmélet is: gonosz számításból pénzelik Amerikából ezeket a közösségeket. A hagyományos keresztény egyházak lelkészei általában elutasítóan reagáltak a szekták terjedésére. Protestáns szempontból gondot okozott, hogy ezek a kisegyházak a Bibliára hivatkoztak. Mit lehet tenni ebben a helyzetben? Bartók György erdélyi püspök például 1900 körül úgy gondolta: „a népnek igazi Bibliája a jó énekeskönyv, és jobban szeretem, ha a hívek az énekeskönyvet olvassák, mint ha a Bibliában lapozgatnak, mert a Biblia nazarénusokat nevel, míg egy jó énekeskönyv megment minket a na-

zarénizmustól.”²³ Ebből az következik, hogy nem a Biblia a zsinórmérték, hanem a Biblia alapján alkotott, sajátos teológiát tükröző énekeskönyv.

Ugyanakkor a belmissió révén a probléma mélyebb megértésére is vannak példák, amikor nem külföldön keresik az okokat, hanem éppen a *bizalom* és a *szeretet* világában. Csikesz Sándor református teológus írta 1925-ben: „Hány olyan ember van, akiről lepergett a mi igehirdetésünk, a szekta pedig tisztességes, józanéletű embert faragott belőle.”²⁴ Csikesz egyrészt az eredeti és igazi kálvinizmushoz való visszatérést javasolta, másrészt szerinte lokalizálni, vagyis visszaszorítani kell a „szektákat”; s ebben fontos a szeretet megélése és a káros életmódból fakadó szokások kerülése:

„A lokalizáláshoz tartozik a szeretet közösségének fejlesztése is. Próbáljuk meg a magunk gyülekezetében ezt a testvériséget meghonosítani. Sok gyülekezetnek bűne az egyke, mely voltaképpen intézményezett családi önzés. Az egykerendszer súlyosan bosszulja meg magát, különösen, ha több generáción át folytatódik. Sok gyülekezet van, ahol úgyszólván kivesznek azok, akiknek testvérük van. Generációk nőnek fel, melyek nem ismerik a testvéri szeretetet. Az ily elhagyott lelkek a szektában testvérekre találnak, akiknek elmondhatják bajukat és ahol meghallgatják őket. Legyünk mi ez az igazi testvér, aki őszintén szereti őket és értük alázatosan munkálkodik.”²⁵

Kutatásunknak talán egyik eredménye lehet, hogy a testvériség és a szeretet szempontjából „az eredeti és igazi kálvinizmushoz” való visszatérés nem igazán releváns.

A SZERETET KÉRDÉSE A 19. SZÁZAD VÉGÉNEK, 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK REFORMÁTUS ÉS EVANGÉLIKUS PEDAGÓGIÁJÁBAN

A Károli Biblia revíziójával egy időben és a következő években, kb. 1890 és 1945 között sajátos különbséget lehet látni a szeretet pedagógiai jelentőségéről a református és evangélikus pedagógiai irodalomban. Erre a két egyház két-két szaktekintélye lehet a példa.

A református Imre Sándor írásaiban a *szeretet* ritkán jelenik meg, a *nemeslelkűséget* és a *jóakaratot* ajánlotta helyette. Imre szerint „a szeretet vonzódást jelent s nem vonzódhatunk mindenkire, [...] mindenkit szeretni nem lehet, de mindenkinek tetszeni sem lehet. Ellenben igenis lehetséges, hogy a másokkal való viszonyunk-

23 L. BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – TÓTH Endre – VARGA Zoltán: *A magyar református egyház története*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1949, 398.

24 CSIKESZ Sándor: A szektákról, *Theológiai Szemle*, 1(1925/1), 61–77, 77.

25 CSIKESZ Sándor: A szektákról..., 75.

ban minden körülmények között uralkodjék a jóakarát és ezt még ellenlábasaink is megérezzék.”²⁶

Más alkalommal, lényegében a „mindenkit szeretni nem lehet” gondolatból következően a velünk azonos nemzetbe tartozók iránti szeretetről írt, amelyhez erő is szükséges:

„Honnan származhatnak az emberek megnemeseződése, honnan vehetjük az erőt, amely a nemesebb, magasabbrendű élethez szükséges? Ismeritek a forrást: Krisztus. Az ő idejének kell eljönnie. De ez csak fokról-fokra teljesedhetik be, amint az emberek lelkét megtölti Krisztus szelleme [...] Az erőnek a forrása ez: a szeretet, amely egyesít; az önfeláldozás, amely a célt nézi csak; a megnyugvás, amely előáll, ha megtettük, amit másként nem tehattunk s ha szenvedéseink közben is tudjuk, hogy az igazságot nem lehet örökre elhallgattatni. A Krisztus útján jár mindenki, aki hű és igaz, aki másokért dolgozik, aki a jót akarja s meg is teszi csüggedetlenül! Igyekeztek ezen az úton járni, másokat is erre vezetni. Ezzel napról-napra leküzditek a nemzet felemelkedésének egy-egy akadályát.”²⁷

Imre a *bizalom* jelentését is nemzeti szempontból értelmezi, és szintén erővé-tellel köti össze:

„A bizalom erő; ez teszi lehetővé, hogy dolgozzunk ma is, vessünk a nyugodalmasabb jövő számára. Ilyen vetés az is, ha éberem ügyelünk a magunk körében s elébe állunk minden kishitűségnek, amely a nemzet sorsát sötétlen színezi s ezzel gyengít egyeseket és elbágyaszt egész tömegeket is.”²⁸ Erő kell a jóakarathoz, de a bizalom is erő és a szeretetnek korlátai vannak. Jellegzetes kálvinista modell Imre szemlélete.

A szintén református Karácsony Sándor a tanítványok egymás iránti szeretetének említése miatt keveredett vitába Papp Ferencsel:

„Miért éppen egy valamelyik páli kijelentés alapelve a református keresztyén világnézetnek, miért nem egy másik? Esetleg egy vagy két vers magától Jézustól? Kegyelemből, hit által igazulunk meg – nagyon szép elv. De az is szép elv: ti vagytok a földnek savai, meg az is: arról ismernek meg titeket, hogy az

26 IMRE Sándor: Önmagunk nevelése. Előadás az Erzsébet Népakadémia 1924. évi közgyűlésén, in Imre Sándor: *Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés*, Budapest, Stúdium, 1942, 210–220, 213.

27 IMRE Sándor: Magyar jövő, magyar ifjúság. A budapesti középiskolák növendékeihez a Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Mozgalom ünnepélyén 1920. június 20. in Imre Sándor: *Háborús élet...*, 287–294, 287–294, 293–294.

28 IMRE Sándor: Tennivalóink. Néptanítók Lapja, 1914. 37. in Imre Sándor: *Háborús élet...*, 25.

én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek; ez a harmadik is: a teljes írás Istentől ihletett. Egyikről sem lehetne azt állítani, hogy nem református elv.”²⁹

Papp Ferenc a kiemelések rendjének védelme érdekében két csoportra osztotta a bibliai igéket. Az első csoportba tartozik az, ami a „református keresztyénség reformátori alapelve”, így „1. az ember hit által Isten kegyelméből üdvözl, 2. az ige mértéke a hitnek”. Papp alapján a Karácsony által felvetett igék a második csoportba tartoznak. Ezek szerint „szép elvek”, és „nagyon jól felhasználhatók és felhasználandók egy részletes, rendszeres református keresztyén neveléstan kidolgozásánál”.³⁰ Tanulmányunk és módszerünk igazolását látjuk ebben: ha nincs kiemelve a revidált Bibliában a jézusi nagy parancs, akkor abba a kategóriába tartozik, amelybe a *parázna*, *lop*, *rágalma*z – kár elkenni a problémát azzal, hogy „azért a ki nem emelt szöveg is jó valamire”. Ugyanakkor – Imréhez hasonlóan – a szeretet Karácsony szerint is akadályokba ütközik. Úgy véli, szeretnie kellene a többi embert, de nem tudja. Amint írja, Krisztus szeretete „az, ami kisugározván belőlem, elnémitja a prófétai ítélet mennydörgő verdictumát, betöltvén a törvényt. A törvény Krisztushoz hajtó korbács, Hozzá vezető elv.”³¹ Tehát az ő logikája szerint korbács kell a szeretet gyakorlásához. Szavai szintén a kálvini szigort idézik: az ember természeténél fogva képtelen a szeretetre.

Az evangélikus pedagógiai irodalomban Lehoczky Egyed „A népiskolai evangélikus keresztyén vallástanítás módszertana” című 174 oldalas könyvében³² 76 alkalommal kerül elő a szeretet, mindig a keresztyén ember számára alapvető és teljesíthető célként. Pedagógiai feladatként konkrét tanácsot ad a szeretet parancsának interiorizálására:

„Az erkölcsi cselekvésre különösen a felebaráti szeretet parancsa adhat számos alkalmat a népiskolában. Pl.: az irgalmas samaritánus történetével kapcsolatban a tanító azt beszélhetné meg a gyermekekkel; hogyan vállalkozhatnának egyesek a lábát eltört osztálytárs látogatására, hogy az iskoláról meséljenek neki, később pedig az olvasásban vagy a leckék megtanulásában segítsenek. Máskor ismét szó lehetne egy rokkant szomszéd részére megbízások elvégzéséről, faaprításról vagy egy többgyermekes szegény özvegy részére a háztartási munkában való segédkezésről stb.”³³

A szintén evangélikus Schneller István a szeretet kiteljesítésére építette nevelésméleti rendszerét. Szerinte az iskolákban az osztályozó konferenciáknak nem az

29 KARÁCSONY Sándor: Református keresztyén pedagógia, *Protestáns Szemle*, 45(1934/12), 617–622, 619.

30 PAPP Ferenc: Református keresztyén pedagógia, *Protestáns Szemle*, 50(1935/2), 60–65, 64.

31 KARÁCSONY Sándor: Arany ábécé, in: *A Hegyi beszéd*, Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1991, 123–125.

32 LEHOCZKY Egyed: *A népiskolai evangélikus keresztyén vallástanítás módszertana*, 1940, Miskolc, Fischer Lajos könyvnyomtató.

33 LEHOCZKY Egyed: *A népiskolai...*, 20.

lenne a feladata, hogy „az egyes tanárok egyszerűen bedictálják feljegyzésre az osztályjegyeket, hanem az, hogy a tanárok tanulói egyéniségével szeretettel foglalkozzanak.”³⁴ Schneller szerint a szeretet fokozatosan valósulhat meg. Először a családi nevelésben kell kisugározni, majd a következő lépésben a népiskolában a község iránti szeretet erősítése szükséges. Erre épül a hazaszeretet, majd legfelső fokként az emberiség szeretete.³⁵ Schneller a pedagógus hivatásának összegzéséként himnikus magasságba emelkedik. Úgy látja, az ideális pedagógus „tárgyának él. Ily önzetlen munkára csak az igazság szeretete képesít. Csak a szeretet nyitja meg a dolgok lényegét. Csak a szeretettel felkarolt munka jár valódi kedvvel is. S csak ezen szereteten alapuló munkakedv győzedelmeskedik minden nehézségek fölött.”³⁶ Tehát a két evangélikus szerzőnél nincs korlátja a szeretetnek, és nem is korbács, mint Imrénél és Karácsonynál láttuk.

ÖSSZEGZÉS

Kvantitatív vizsgálatunk során kiderült, hogy a *szeretet*, *bizalom*, *hit* fogalmak a revidált Károli bibliakiadásban relatíve nagyobb súllyal szerepelnek, mint a teljes szövegben, de a lehetőségekhez képest talán mégsem eléggé, amint ezt a jézusi kettős parancs ki nem emelése is mutatja. Ezért és a szektának nevezett szerveződésekre adott kevés pozitív válasz miatt érdemes kiemelni, hogy egyes lelkészek szerint (pl. Csikesz Sándor) a gyülekezeti életben törekedni kell a szeretetre. A 20. századi protestáns pedagógiában a kálvinista hagyományt követők a szeretetre kisebb lehetőséget láttak, mint a lutheránusok.

A mai, 21. századi világban változott a helyzet: úgy tűnik, a reformátusokban is erősödik a szeretet! Néhány példa saját gyűjtésemből: A halásztelki Bocskai István Református Kollégiumban történelem tanulmányi versenyt rendeztek, a résztvevők „mert az Isten szeretet” feliratú pólót kaptak ajándékba. A Rózsakerti Demjén István Református Általános Iskola és Gimnáziumban az egyik tanteremben a faliújságon olvasható ez az ige, míg a Hódmezővásárhely-Csúcsi Református Egyházközség imaházánál a kerítésen. Az újpesti Benkő István Református Gimnáziumban az egyik lépcsőfokon láthatták az ott közlekedők, de technikai okokból ezt és a többi feliratot is lecserélték Pál apostol teljes szeretethimnuszára.

34 SCHNELLER István: A személyiség elve a nevelésben II., Budapest, *Athenaeum*, 20(1911/3), 1–27, 22.

35 Schneller István: *A személyiség elve...*, 5–6.

36 SCHNELLER István: *Paedagogiai dolgozatok I.*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1900, 88.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BOTTYÁN János: *A magyar Biblia évszázadai*, 2. átdolgozott kiadás, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009.
- CZEGLÉDI Sándor: Isten (hogyan lehet) szeretet. János első levelének recepciója Augustinusnál, Luthernél és Kálvinnál, in Kendeffy Gábor (szerk.): *Hit, kegyelem, akarat. Teológiai és filozófiai megközelítések az ókorban és a kora újkorban*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, Károli Gáspár Református Egyetem, 2025, s. a.
- CZEGLÉDI Sándor: Kísérlet Kálvin pedagógiai hatásának értelmezésére, in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány Identitás Történelem 2021*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2022, 67–84.
- CZEGLÉDI Sándor: Kísérlet Luther pedagógiai hatásának értelmezésére, in Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány Identitás Történelem 2022*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2023, 439–452 DOI: 10.61376/hit.2022.czegledi.30
- CZÖVEK Tamás: „Homoszexualitás” a Bibliában: rövid áttekintés a vallástörténeti háttér ismertetésével, *Teológiai Szemle* 67(2024/3), 142–152.
- CSIKESZ Sándor: A szektákról, *Teológiai Szemle*, 1(1925/1), 61–77.
- Dr. BARTHA Tíbor (szerk.), *Keresztyén Biblia Lexikon*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1993; Léon-Dufour, Xavier – Duplacy, Jean – George, Augustin – Grelot, Pierre – Guillet, Jacques – Lacan, Marc-François (szerk.), *Biblikus Teológiai Szótár*, Budapest, Szent István Társulat, 2009.
- Ifj. dr. BARTHA Tíbor – VLADÁR GÁBOR (szerk.), *Bibliai Fogalmi Szókönyv*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1984.
- IMRE László: *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*, Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium) 9., szerkeszti Bitskey István és Görömbei András, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996.
- IMRE Sándor: Magyar jövő, magyar ifjúság. A budapesti középiskolák növendékeihez a Magyar Jövő Ifjúsági Irodalmi Mozgalom ünnepélyén 1920. június 20. in Imre Sándor: *Háborús élet...*, 287–294.
- IMRE Sándor: Önmagunk nevelése. Előadás az Erzsébet Népakadémia 1924. évi közgyűlésén, in Imre Sándor: *Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés*, Budapest, Stúdium, 1942, 210–220.
- IMRE Sándor: Tennivalóink. Néptanítók Lapja, 1914. 37. in Imre Sándor: *Háborús élet...*, 25.
- KARÁCSONY Sándor: Arany ábécé, in: *A Hegyi beszéd*, Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1991, 123–125.
- KARÁCSONY Sándor: Református keresztyén pedagógia, *Protestáns Szemle*, 45(1934/12), 617–622.
- KODÁCSY Tamás: Ott is jelen van, *Sárospataki Füzetek* (21)2017/4, 83–104.
- L. BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – TÓTH Endre – VARGA Zoltán: *A magyar református egyház története*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1949.

- LEHOCZKY Egyed: *A népiskolai evangélikus keresztyén vallástanítás módszertana*, 1940, Miskolc, Fischer Lajos könyvnyomtató.
- NÉMETH Renáta – KATONA Eszter Rita – KMETTY Zoltán: Az automatizált szövegelemzés perspektívája a társadalomtudományokban, *Szociológiai Szemle* (30)2020/1, 44–62.
- PAPP Ferenc: Református keresztyén pedagógia, *Protestáns Szemle*, 50(1935/2), 60–65.
- SCHNELLER István: A személyiség elve a nevelésben II., Budapest, *Athenaeum*, 20(1911/3), 1–27.
- SCHNELLER István: *Paedagogiai dolgozatok I.*, Budapest, Hornyánszky Viktor
- SEBŐK Miklós – ZORIGT Burtejin – ZÁGONI Bella: A szövegek társadalomtudományi elemzése: egy elméleti áttekintés, in *Kvantitatív szövegelemzés*, 15–23.
- Sebők Miklós (szerk.): *Kvantitatív szövegelemzés és szövegbányászat a politikatudományban*, Budapest, L'Harmattan 2016, 153–177.
- Szent Biblia Azaq Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár, Budapest, Magyar Biblia-Tanács, 1981.
- WEBER, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Fordította Ábrahám Zoltán. Budapest, L' Harmattan, 2020.
- ZORIGT Burtejin: Csoportosítás (klaszterezés) in *Kvantitatív szövegelemzés*, 85–103.